

Things and Patterns – from Pyramiden to Patagonia

Festschrift in honor of Professor
Hein Bjartmann Bjerck

Birgitte Skar, Heidi Breivik og Martin Callanan (red.)

© **NTNU Vitenskapsmuseet**, Institutt for arkeologi og kulturhistorie
og **MUSEUMSFORLAGET** Trondheim 2025
ISBN 9788283051919
ISSN 1501-6099

Grafisk formgivning Type-it AS
Omslagsdesign Type-it AS
Omslagsillustrasjon Hein B. Bjerck sålde under utgraving ved Reinsvatnet Lok 1, Sunndal k.,
Møre og Romsdal, i september 2009. Foto: Martin Callanan, NTNU Vitenskapsmuseet
Forlagsredaktør laila.andreassen@museumsforlaget.no
Papir 115 g Galerie art silk
Boka er satt med Adobe Garamond Pro 11,7/14 pkt
Trykk og innbinding LOS Digital AS

Digital utgave fritt tilgjengelig <https://www.ntnu.no/museum/publikasjoner>

Museumsforlaget
Kjøpmannsgata 23
NO-7013 Trondheim

telefon [47] 47 47 87 47
post@museumsforlaget.no
www.museumsforlaget.no

Denne boka er beskyttet av lov om
opphavsrett til åndsverk, og avtaler
om kopiering inngått med Kopinor.
Ta kontakt med forlaget om du ønsker å
gjengi deler av boka, i medieavhengig form.

Henvendelser om denne boka kan rettes til NTNU Vitenskapsmuseet,
Institutt for arkeologi og kulturhistorie, 7491 Trondheim

Innhold

Innledning

Introduksjon til festskrift til professor Hein Bjartmann Bjerck

Martin Callanan, Birgitte Skar, Heidi Mjelva Breivik 9

Tema 1 Tidlig forhistorisk tid; stein, bilder og landskap

Re-visiting Middagskarheia 1

Fragments of Middle Mesolithic Life on Vega, Central Norway

Birgitte Skar, Helena Knutsson, Kjel Knutsson 18

Tilbake til Reinsvatnet

Heidi M. Breivik, Martin Callanan 40

What's the Point of all the Points?

Thoughts on the use of Bow and Arrow in Early Mesolithic Coastal Norway

Leif Inge Åstveit 62

Mesolithic Portable Animal Figurines in Coastal Western Norway

Knut Andreas Bergsvik, David Simpson, Hanne Årskog 74

Hellig landskap ved Julsundet i yngre steinalder

- om erkjennelse og lokalisering av steder for rituell praksis

Silje E. Fretheim 86

Et essay om fremstillingen av menneskefigurer og dyr

Trond Klungseth Lødøen 114

Tema 2 Komparative og globale perspektiver på menneskers relasjon til havet

Late Pleistocene Archaeology

Daryl Fedje, Christopher F.G. Hebda, Duncan McLaren 134

Marine Mammals in Rock Art and Fossils in Flint

Regional Expressions of Being-Sea-Stone Relations on the West Coast of Norway in the Mesolithic

Astrid J. Nyland 152

Marine Ventures Project

A Comparative Perspective for the Human Colonization of Archipelago Landscapes in Norway and Patagonia

Atilio Francisco Zangrando, Heidi M. Breivik, Silje E. Fretheim, Angélica M. Tivoli 180

Towards a “Flutter” Landscape Archaeology On Relations between Digital Elevation Models and an Ethnolinguistic Dictionary from Tierra del Fuego <i>Jo Sindre P. Eidshaug</i>	196
Tema 3 Samtidsarkeologi og arkeologi i hverdagen, arkeologiens hverdag	
Hvorfor arkeologi? <i>Bjørnar Julius Olsen</i>	218
Anekdoter som arkeologisk metod <i>Mats Burström</i>	228
Going Himmelblå Sideways-Thinking Archaeology Within the Multiple <i>Terje Brattli and Ragnar Vennatrø</i>	234
Salt House For an Act of Unrelinquished Obligation <i>Christopher Witmore</i>	250
Tema 4 Vitenskap, ord og bilder – visual essays	
En digital bergkunstreise gjennom tekst, bilder og lyd <i>Heidrun Steberggløkken</i>	266
Walking Down Memory Lane to the Sound of Bombs and Shells <i>Axel Christophersen</i>	276
Ytterst i verden – en utstilling mellom to permer <i>Redigert av Heidi M. Breivik og Elin S. Sandbakk</i>	288
Bifangst <i>Elin Andreassen, Ann-Cathrin Hertling</i>	310
Supplementary Tables and Figures	
<i>Skar, Knutsson and Knutsson</i>	314
<i>Breivik og Callanan</i>	321

Om forfatterne / The authors

Birgitte Skar Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum
Kjel Knutsson Department of Archaeology, Ancient History and Conservation, University of Uppsala

Helena Knutsson Stoneslab, Uppsala

Heidi Mjelva Breivik Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Martin E. Callanan Department of Historical and Classical Studies, NTNU

Leif Inge Åstveit Section for Cultural Heritage Management, University Museum of Bergen

Knut Andreas Bergsvik University Museum, University of Bergen

David Simpson University Museum, University of Bergen

Hanne Årskog University Museum, University of Bergen

Silje E. Fretheim Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Trond Klungseth Lødøen Department of Cultural History, University of Bergen

Daryl Fedje Hakai Institute and University of Victoria Anthropology Department, Canada

Christopher F.G. Hebda Hakai Institute, Victoria, Canada

Duncan McLaren Hakai Institute and University of Victoria Anthropology Department, Canada

Astrid J. Nyland Museum of Archaeology, University of Stavanger

Atilio Francisco Zagrandó Centro Austral de Investigaciones Científicas (CADIC-CONICET), Argentina

Angélica M. Tivoli Centro Austral de Investigaciones Científicas (CADIC-CONICET), Argentina

Jo Sindre P. Eidshaug Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Bjørnar J. Olsen Department of Archaeology, History, Religious Studies and Theology, The Arctic University of Norway

Mats Burström Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University

Terje Brattli Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Ragnar Vennatrø Trondheim

Christopher Witmore Department of Classical and Modern Languages and Literatures, Texas Tech University

Heidrun Stebergløkken Department of Historical and Classical Studies, NTNU

Axel Christophersen Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Elin S. Sandbakk NTNU University Museum

Elin Andreassen Hertling & Andreassen, Trondheim

Ann-Cathrin Hertling Hertling & Andreassen, Trondheim

Hvorfor arkeologi?

Bjørnar Julius Olsen

Mens jeg arbeidet med denne artikkelen, ble jeg av litt uventete grunner bedt om å holde et foredrag. Tida gikk fort, og panikken begynte å melde seg. Løsningen ble å bruke deler av artikkelen i foredraget, dog med noen refleksjoner som var denne artikkelen uvedkommende. Dertil ville skjebnen (?) ha det slik at Hein dukket opp på foredraget, og følgelig vil kjenne igjen noe av innholdet. Men teksten var altså tiltenkt Heins festskrift og er dessuten seinere blitt skrevet om. Den har som anliggende å reflektere over hvorfor vi som ble arkeologer, valgte nettopp dette faget.

Hvorfor arkeologi? Spørsmålet virker kanskje merkelig, og det er sjelden man ser det uttrykt slik. Vi er mer fortrolig med spesifikke spørsmål, som «hva er arkeologiens betydning», og «hvorfor trenger vi arkeologi»? Altså noe som er knyttet opp mot fagets nytte, dets misjon; «why archaeology matters?», for å si det på godt norsk. Når jeg likevel har valgt å formulere det så vidt og vagt, har det sammenheng med at jeg ønsker å reflektere over hva det er med arkeologien som griper oss – og som har fått oss til å vie livet til dette merkverdige faget?

Arkeologi er selvsagt en vitenskap. Den handler om å frambringe viten om fortida, for noen også om samtida. Og om det skulle være noen tvil om det – kunnskap er også det som motiverer mye av min egen gjøren og laden i dette faget. Men jeg tror arkeologien tilbyr oss *mer* enn det vi umiddelbart assosierer med kunnskap og nytte. Den rommer, blant annet, estetiske og andre sanselige kvaliteter. En forsøksvis hypotese fra min side er derfor at for mange av oss som ble arkeologer, så var disse kvalitetene viktige, og kanskje avgjørende, for at vi valgte slik vi gjorde. Og som også i betydelig grad forklarer arkeologiens mer allmenne og folkelige appell.

Alt som er?

Som arkeologer søker vi kunnskap om hvordan folk har levd til ulike tider, om endringer i levemåter, skikker og samfunnsorden, og hva som forårsaket dem. Og ikke sjelden begrunnes betydningen av denne kunnskapen

med at det ikke bare dreier seg om å forstå fortida, men også om å forstå vår egen tid og oss selv. Ønsket om å bidra til sosiale og politiske prosjekt i samtida, har derfor ofte blitt framhevet som et viktig og til tider avgjørende motiv for å gjøre arkeologi. Som Håkon Shetelig, uten særlig blygsel, konstaterte i 1910: «det er næsten overalt det nationale som har været det drivende i den europæiske arkæologi» (Shetelig 1910:473). I dag mobiliseres arkeologisk kunnskap også i andre politiske sammenhenger, for eksempel som redskap i postkoloniale bestrebelser eller som ressurs i møte med klimakrise og andre miljømessige utfordringer. Samtidig ser vi at stadig flere tilskriver faget overskridende vitenskapelig verdi, for eksempel med begrunnelse i at den arkeologiske erfaringen med tid og ting er så spesiell at den har en videre teoretisk og filosofisk betydning.

Så i tillegg til kunnskapsproduksjon, som jo utgjør en eksistensiell betingelse for enhver vitenskap, så begrunnes altså det arkeologiske prosjektet mer allment ut fra dets sosiale, politiske og teoretiske relevans. Og som selvsagt er både legitimt og viktig. Men er det virkelig dette som drar oss til arkeologien? Var det spørsmål om identitet, sosiale konflikter, makt, om å redde verden, eller for den saks skyld å overkomme kartesianske dikotomier eller avdekke objektens aktørskap, som ble avgjørende for at vi valgte nettopp dette faget? Som fikk oss til å bruke måneder av hver sommer til å flytte stein og grave i sand og grus? Hadde det i så fall ikke vært enklere med sosiologi, antropologi, filosofi eller – i verste fall – historie?

Figur 1. Kanskje hadde det vært enklere med filosofi? Eller historie? Fra utgravningen av krigsfangeleiren på Sværholt 2012. Foto: Radoslaw Gabrowski

Å finne – sammen

Som alternativ vil jeg hevde at vi ble grepet av arkeologien fordi den mer spesifikt også appellerer til oss på et emosjonelt, estetisk og videre sanselig plan. Dette gjelder selvsagt feltarbeidet framfor alt, men også den direkte omgangen med tingene på museet og i laboratoriet. Ikke bare fengsles vi av deres utseende, form og materiale, men også av det å kunne ta på dem, holde dem. Og av de undefinerbare taktile båndene som derigjennom skapes til de hendene som engang lagde og brukte dem. Denne omgangen med tingene handler om mer enn data og innsamling av informasjon. Det er en affektiv befatning som er opphav til store og små opplevelser, til undere og undring. Og som jeg tror er med på å gjøre arkeologien, og ikke minst feltarbeidet, så tiltrekkende og givende for mange.

Feltarbeidet, og utgravninger spesielt, er selvsagt grunnleggende ikonisk for arkeologien – både som vitenskap og som populærkulturelt fenomen. Det representerer kort og godt det mest særegne ved arkeologien som fag, og det muliggjør en – i en akademisk kontekst – genuin materiell erfaring, den direkte kontakten vi får med natur og ting. Som en ekstra bonus, og uten særlige intellektuelle anstrengelser, kommer den fenomenologiske gevinsten av å «være der». Være til stede der hvor den fortida vi studerer ble til og der den fortsatt har sitt materielle tilhold, og gjør seg tilgjengelig for oss. Og som også rommer sanselige og

estetiske kvaliteter med verdi langt ut over den umiddelbare faglige nytten.

Med til dette bildet hører det arkeologiske feltarbeidets kollektive karakter, at vi arbeider sammen i større eller mindre grupper, noe som skiller det radikalt fra andre feltdisipliner som antropologi og etnologi. Et fellesskap som har fungert som et disiplinært lim gjennom å være sosialt skapende, samt være en kilde til vennskap og kjærlighet. Ikke minst har det vært avgjørende for den disiplinære hukommelsen gjennom tradering av fortellinger, anekdoter og andre «tribal songs». Og selvsagt utgjort den viktigste arenaen for å tilegne seg det arkeologiske håndverket og den tause kunnskapen det er bygget på.

Men framfor alt, og til tross for hyppige påstander om det motsatte, handler en viktig og genuin del av feltarbeidet – og arkeologien – om det å finne, ja, om oppdagelser. Og dette taler i sin natur til et vidt spenningsregister, fra forventinger til mismot. For eksempel den sitrende spenningen som oppstår når man kjenner – eller hører lyden av – at graveskjeen berører noe forskjellig, noe som for første gang på kanskje tusenvis av år vil vise seg igjen. Man er ikke sikker, kan det være ...? Ingen vet på forhånd hva som skjuler seg i et uåpnet utgravningsfelt, eller i et preparat brakt inn for å bli gravd fram på laboratoriet. Og nettopp dette *uvisse* er i seg selv en kilde til forventninger og undring, og til noe som kan forløses i forbløffelse, begeistring – ja,

noen ganger pur lykke. Men selvsagt også resultere i mismot og skuffelser.

Slike følelser vies sjelden mye plass i arkeologiske publikasjoner. Selvsagt finnes det hederlige unntak, som i mange av Heins arbeider, men stort sett overlever ikke disse sanselige og emosjonelle aspektene ferden mot publisering. På veien dit blir stedene og tingene vi sanset så sterkt da vi omgikk dem i felt, på laboratoriet eller i magasinet, på et vis avkledd sin magi og fortryllelse. Når de viser seg igjen i tekstene våre, er det som data hvor det eneste som teller er deres informasjonspotensial, deres nytteverdi som kilder.

Som dugg for solen?

I utgangspunktet er det ikke vanskelig å forstå at denne sanselige siden ved arkeologien ikke har vært vektlagt i dens vitenskapelige framtoning. Det gjelder all vitenskap. Den er basert på fornuft, rasjonell tenkning, ikke på følelser. Men fordi denne siden er så framtrædende i arkeologien, og i feltarbeidet spesielt, blir dette fraværet kanskje mer påtagelig her enn i de fleste andre fag? Og det forsterkes ytterligere, om enn på en litt tvetydig måte, av arkeologiens helt spesielle rolle i populærkultur og media, som ofte appellerer nettopp til denne dimensjonen. Her får disse følelsene nemlig fritt spillerom. Det som handler om oppdagelser, mysterier og funn: Machu Picchu, Stonehenge, Osebergskipet, Tollundmannen, Påskeøya – en slags arkeologisk «pure pleasure», uten tanke på akademisk nytteverdi.

Og det er selvsagt mye å si om dette på godt og ondt. Men det er neppe tilfeldig eller feilaktig, at nettopp arkeologien framstilles på dette vis. Den er i sitt vesen forskjellig fra andre akademiske fag, og i særdeleshet de andre humanistiske og samfunnsvitenskapelige fagene. Bare tenk på mengden av nye funn og oppdagelser som hele tida blir gjort. Hver måned – ja, hver uke – blir tusener og atter tusener av funn brakt opp av jorda. Hold dette opp mot hva andre fag har å framvise. Hvor mange nye tekster fra mellomalderen dukker egentlig opp? Eller når hørte vi sist om en sosiologisk oppdagelse? En filosofisk sensasjon?

Denne populære framstillingen av arkeologien, og arkeologen, med vekt på funn og nye oppdagelser, er ikke fullt så populær internt i faget. Blant annet fordi den antas å true vår status både som seriøst fagfelt og som aktuell og kritisk samfunnsvitenskap (Keller 1978). Men kanskje reagerer vi også slik fordi denne mer løsslupne populariseringen nettopp blottlegger noe av det som gjør arkeologien tiltrekkende også i våre egne øyne, men som vi ikke helt vil vedkjenne

oss? Med andre ord, at den peker på en ambivalens knyttet til vår egen faglige identitet, hvor vi på den ene siden har det seriøse, trygge og vitenskapelige som vi snakker og skriver om, og på den andre siden de sanselige og estetiske kvaliteter vi tiltrekkes av, men som lett blir noe litt ulovlig, nærmest syndig, og derfor må holdes i sjakk?

Dette inntrykket forsterkes av hvordan studiesteder, lærebøker, faglige introduksjoner og museumsutstillinger presenterer arkeologi for studenter og allmenheten. Om man ser på hva vi har skrevet i våre introduksjonstekster til hvorfor man bør studere arkeologi, eller om hvorfor faget er viktig, framstår de ofte med en litt snusfornuftig, ja, kanskje gledesdrepende seriøsitet, som gir lite rom for arkeologiens undring og spenning. På nettsiden til et tilfeldig valgt norsk universitet blir bachelorstudiet i arkeologi introdusert på følgende vis:

Arkeologi er vitenskapen om menneske og samfunn fra den eldste forhistoria fram til nyere tid, basert på studiar av den materielle kulturen (dei materielle spora) av menneska si aktivitet. Arkeologi er viktig for å gi mening til historiske stader og gjenstandar som kan seie oss noko om kvar og korleis menneske har levd og framleis lever.

Og våre andre universiteter virker ikke å være i særlig bedre humør. Noen ganger kan man nærmest få inntrykk av at den akademiske utdanningen og det faglige ordskiftet fungerer – heldigvis med betinget suksess – som en slags avlæring av de forventningene mange kommer til faget med.

Hein skriver ærlig og innsiktsfullt om dette i sin enestående bok om hjemmets arkeologi. Om hvordan hans universitetsstudier, og hva de enn førte til av berikelser, også kom til å legge bånd på den arkeologiske begeistringen som før hadde fått blomstre utemmet gjennom hans fars entusiastiske og uakademiske formidling:

However, as I learned the formal archaeological discipline, something was also lost. What before had been a wild world of possible elucidations was narrowed down, in a way. The scientific truths were far more limited than the previous untamed visions of the past that my father had readily elaborated. I learned to refer to things as artefacts, the typology and terminology of the different shapes labelled according to the line-drawings in a reprint of 'Morphological Classification of Fractured Lithic Artefacts'... He never said, but surely my father

Figur 2. Å finne eller finne ut? Et vektlodd har nettopp dukket opp av jorda ved Steintjørn, Pasvik, 2013. Foto: Bjørnar Olsen

must have struggled to keep up his vivid interest among all the formal measures that his now educated son eagerly communicated. I doubt that he could find much to nourish his enticing images of vital Stone Age hunters and how they had managed. His juicy embellishments of Stoneager hardships faded in parallel with my academic learning. (Bjerck 2022: 186–187)

Å finne eller finne ut?

På nettsiden til *Society for American Archaeology*, en av verdens største arkeologiske foreninger, og som også har en bred allmenn profil, gis en kort beskrivelse av hva arkeologi er, hva arkeologer gjør, og hvorfor de gjør dette. Teksten er myntet nettopp på et bredere publikum, og her får vi blant annet vite følgende:

Finding artifacts is exciting, but what motivates archaeologists is the information they get from artifacts. Artifacts, the objects past people left behind, help archaeologists answer questions or explain problems.

Sure. Men er det bare det som motiverer oss? Var det først og fremst informasjonsverdi og datainnsamling Gustaf Hallström tenkte på da han sommeren 1907 for første gang så helleristningene ved Nämforsen? Eller da han åtte år seinere, etter fem miles marsj «över myrar och berg», endelig kom fram til den mektige samiske offerplassen Unna Sajva i Gällivarre kommune? Neppe. I et brev han skriver til sin «ärade broder», riksantikvar

Carl Bernhard Salin, seint på kvelden den dagen han hadde kommet til Unna Sajva, er det opprømt og begeistring som skinner igjennom, «Äntligen är lön för möda!»:

«Efter en timmes letande här och där kring offersternarna träffades ett kraftigt ben- och hornlager – väldiga renhorn (antagl. vildren), horn av älg, käkar av björn (minst 4 individer) samt ett spänne av brons... Jag lät genast avbryta grävningen för att fortsätta i morgon. Du kan förstå att jag känner mig nöjd».¹

Og i løpet de neste dagene ble over seks hundre ofrede gjenstander fra vikingtid og tidlig mellomalder gravd fram – ulike spenner og hengesmykker, arm- og fingerringe, smykkeperler, mynter, mer enn nitti pilspisser, samt kniver, beslag og vekter. Men allerede samme dag som han kom til Unna Sajva, og før alle disse fantastiske funnene ble avdekket, var Hallström dypt grepet av plassen. I det korte brevet til Salin bruker han hele den siste delen til å fortelle om hvordan det var «känningar», altså fornemmelser, som hadde ledet ham dit. Han skriver, med et ikke rent lite snev av kolonialistisk tankegods, at det var flere andre plasser å velge mellom, og som også var lettere tilgjengelig, «men denna mest avlägsna lockade mig. Jag fick den också tillfälligt av en lapp i mitt följe och jag tyckte det var som att *ta det i flykten*» (min utheving).

Slikt kunne man skrive om i dagbøker og brev, som for arkeologer har vært et slags fristed for emosjonelle ytringer, men som stort sett var tabu i vitenskapelige publikasjoner. Samtidig er Hallströms brev en betimelig påminnelse om at begeistring og spenning også kan ha utspring i akademiske privilegier og makt. For

¹ <https://www.unnasajva.se/gustaf-hallstroms-brev>

Figur 3. Hein på vakt utenfor Hotel Tulipan, Pyramiden. Foto: Bjørnar Olsen

de samene som Unna Sajva fortsatt var hellig for, ga Hallströms utgravninger og fjerning av de mange offer-gavene opphav til helt andre og motstridende følelser. Og som blant annet handlet om skjending, sorg og tap (Andersson 2024).

Mesolittisk lykke

Til tross for den sentrale plassen det å finne har i vårt arkeologiske virke, er det påfallende hvor liten plass det har i arkeologisk læring og publisering. Ja, til tider advares det nærmest mot å tillegge det for mye vekt. «It's not what you find, it's what you find out», presiserer David Hurst Thomas i sin lærebok *Archaeology* (Thomas 1989:31). Hvem vet, kanskje hadde han ordlagt seg litt annerledes om han hadde vært så heldig å få delta i Heins feltarbeid i Åsgarden på Vega i 1985?

Målet med feltarbeidet var å finne mesolittiske lokaliteter med utgangspunkt i ulike landskapsmessige kvaliteter. Disse ble definert ut fra hva man tenkte et fangstfolk ville ha verdsatt når de så seg om etter steder å slå seg ned på. Åsgarden syntes i så måte å komme godt ut. Plassen lå på et sted og en høyde over havet som tilsa at den i mesolittisk tid var ei beskyttet bukt, et godt sted med utsikt over havet og ei alternativ havn like ved, om været skulle slå seg vrangt.

For å finne ut om de mesolittiske menneskene hadde tenkt i noenlunde samme baner, skulle Hein og hans team med erfarne arkeologistudenter grave en serie prøveruter. Det startet imidlertid ikke særlig lovende. Den ene prøveruten etter den andre var tomme, og mismotet begynte snart å bre seg. I fortvilelsen bestemte de seg for å grave dypere i det underliggende rullesteinlaget. Og da skjer det. Mart (Hauglid) får plutselig øye på de første skinnende flintstykkene dypt der nede, beviset på at mennesker hadde holdt til her i ei fjern fortid. Og plutselig blir mismotet erstattet av pur glede:

We looked into each other's pleased faces, proud of our joint efforts, like a team that just had won a tournament, a band that just had performed their best gig Coffee from our flasks, it was debriefing time, a moment to elaborate on and ridicule our bygone doubts, what Mart had thought as he first spotted the flint, what we had thought when he told us. We laughed about how he had told us, how he had tried to obscure the bubbling joy in a serious tone, like he had spotted something insignificant. We handed Mart's shiny pieces between us, commenting on the ample space for more test pits – what would they bring? This addictive feeling of finding, this hunger for more, this quivering lust so hard to satisfy – it is high-octane fuel for further efforts. (Bjerck 2022:127)

Som Hein skriver, kom selvsagt ingen ting av dette med i den påfølgende rapporten fra Åsgarden, eller i artiklene som fulgte. Der sto bare det som var vitenskapelig relevant. Først 27 år seinere kunne endelig jubelen slippes løs i boka om hjemmets arkeologi.

Pyramiden: nærhetens fremmedhet

Sommeren 2006 skulle samtidsarkeologien for alvor intervensere i mitt faglige liv, og selvsagt hadde Hein en finger med i spillet. Sammen med fotografen Elin Andreassen dro vi på feltarbeid til den forlatte sovjetiske gruvebyen Pyramiden på Svalbard. Vi hadde pratet lenge om dette. Hein hadde vært arkeolog hos sysselmannen i over tre år på slutten av 1990-tallet, og hadde i den forbindelse besøkt byen flere ganger før den ble hastig forlatt i 1998. At det skjedde så raskt, hadde visnok medført at de fleste tingene sto igjen der. Så da alle formaliteter og tillatelser var på plass, var det med store forventninger vi – som de første gjestene på åtte år – tok inn på det ikke helt forberedte Hotel Tulipan i juli 2006.

Likevel, selv om forventningene var store, så jeg ikke helt for meg at dette kunne sammenlignes med et «ordentlig» arkeologisk feltarbeid og opplevelser man forbant med det. Siden alt var så moderne og kronologisk nært, var det vel snarere tingenes informasjonsverdi, hva de kunne fortelle ut over det skrevne og menneskelig fortalte, som utgjorde et større spenningsmoment enn det å finne. Og de forlatte tingene i Pyramiden viste seg å være nokså meddelssomme, selv om de var langt fra samstemmige. For mens Pyramidens offisielle fasade – som bygningsmasse og monumenter – trofast målbar sovjetidas verdier og estetikk, erindret tingene som befolket bakrommene en ganske forskjellig virkelighet.

Som de vi møtte i boligblokk 38 i byens hovedgate, oppkalt etter 60-årsjubileet for oktoberrevolusjonen i 1917. Blokket var for arbeidere og besto av 72 identisk utformete toroms leiligheter. Men ingen var like. Gjennom oppfinnsom bruk av tapeter, maling, gulvbelegg, gardiner, forheng og sengetepper hadde det blitt skapt et vell av forskjeller, som dertil var forsterket av hjemmesnekrede hyller og bord, bilder, reklameplakater og kalendre, og fantastiske veggdekorasjoner laget av – for eksempel – utklippede sigarettesker. Nærmest hver eneste leilighet vi kom inn i erindret denne trangten til å gjøre den om til noe eget og hjemlig. De etterlatte tingene husket også drømmer og lengsler, om andre liv, om hjem og kjære andre steder, men også opposisjon og politisk sarkasme. Som plakaten av en allerede tungt dekorert partisekretær Leonid Bresjnev, som var blitt tildelt en rekke nye papirklippede medaljer og ordener (Andreassen, Bjerck og Olsen 2010).

Så til tross for min noe avventende holdning ble også feltarbeidet i Pyramiden preget av spenning og gleden av å finne. Hva skjulte seg bak neste dør, i neste rom? Men det var også noe mer. Helt fra vi la

Figur 4. Stadig flere utmerkelseser? Plakat av partisekretær Leonid Bresjnev funnet i boligblokk 38. Foto: Bjørnar Olsen

til kai her, merket man en følelse som knapt noen tilårskommen arkeologisk lokalitet hadde frambrakt. En slags underlig fremmedhet ved å være de eneste menneskene i en moderne by; en by som selv om den var gitt status som forlatt, snarere virket som satt på pause, og der de ventende tingene nå rådet grunnen. Og i menneskenes fravær følte tingenes tilstedeværelse overveldende, som i kulturpalassets overfylte bibliotek, i musikkstudioene og i kinoen. I museet like ved hotellet ventet ikke bare den ustoppete isbjørnen og reinen, men også alle de andre utstilte tingene. Og i resten av byen ble man overalt møtt av denne massive mengden av ting: glassene og flaskene i hotellbaren, maskinene i verkstedhallene, sengene på sykehuset, pultene på skolen og lekene i barnehagen.

Tingenes nærmest påtrengende tilstedeværelse forsterket også et annet aspekt ved opplevelsen av Pyramiden som noe forskjellig, nemlig dens merkelig kronologiske ambivalens. Byen framsto på mange vis som en anakronisme – som ventende og i utakt med historias gang. Og disse tegnene på treghet, utsettelse – ja, stoppet tid – var overalt. Fra grønnpantene med sine frysetørrete blader i behold, til bygningene, byplanen og monumentene. Da gruedirektøren forlot sitt kontor i 1998, sju år etter sovjetstatens opphør, sto Lenins samlede verker fortsatt i bokhylla. Noe de også gjorde da vi kom dit åtte år seinere. Vi kom her i ei post-sovjetisk tid, men det var lite som var post i Pyramiden.

Feltarbeidet som Hein organiserte i Pyramiden i juli 2006, var helt avgjørende for den samtidsarkeologiske

Figur 5. Pust og dram i bakken over Pyramiden. Foto: Bjørnar Olsen

forskningen som fulgte, og for de temaene som ble sentrale. Og Hein spilte selvsagt en viktig rolle i det hele (bl.a. Andreassen, Bjerck og Olsen 2010, Bjerck 2014, 2016, 2018, 2022, Bjerck og Andreassen 2020, 2025, Olsen og Pétursdóttir 2014, Olsen et al. 2021, Olsen, Farstadvoll og Godin 2025). Og selv om resultatene av vårt første feltarbeid var verdifulle og viktige nok, våger jeg påstanden om at det var møtet med Pyramiden, og opplevelsene og undringene som dette feltarbeidet medførte, som gjorde at samtidsarkeologien ble så viktig som den ble for oss. For ingen kom uberørt tilbake.

Å bli latt i undring

Undring og affekt oppstår gjerne umiddelbart, som respons på noe som framtrer: en regnbue, ei steinøks i en potetåker, helleristninger som åpenbarer seg i lavt sollys. For oss som arkeologer er slike møter ofte forbundet med venting og forventning, på noe som fortsatt ikke ha vist seg, ikke er avdekket og kanskje heller ikke vil bli det. Og som i seg selv er en kilde til undring (Malpas 2012).

Kanskje ligger noe av årsaken til at de sanselige aspektene tillegges så liten vitenskapelig verdi, nettopp i dette umiddelbare. Undring, affekt, forbløffelse og begeistring er spontane reaksjoner. De krever ingen intellektuell anstrengelse og heller ingen plan, de bare skjer med oss og utenfor vår bevisste kontroll. Filo-

sofen Jeff Malpas bruker Shakespeares begrep «wonder-wounded» til å beskrive hvordan vi på et vis blir «offer» for underet. Ufrivillig fengsles vi av det; vi gir oss over til opplevelsens sanselige kraft, om enn kort og situasjonelt (Malpas 2012). Slik sett passer det dårlig inn i vår moderne, vestlige logikk om talent, møysommelig arbeid og forsakelse som norm for verdifull skapning, enten det er av økonomisk profitt eller akademisk kapital. Når noe oppstår så lett, plutselig eller tilfeldig, kan det vel heller ikke tillegges særlig betydning? Og kan ikke slike opplevelser forårsaket av natur og tingene selv dessuten vitne om en uønsket irrasjonell tilbøyelighet til det mystiske og fetisjistiske?

Samtidig kan det med rette hevdes at undringen, det å undre seg over noe, er det som ligger til grunn for all forskning. Og som danner opphav til spørsmål som vi forsøker å svare på gjennom undersøkelser og forklaringer. På mange vis starter all vitenskap med undring, men paradoksalt nok kan det med Malpas sies at den også har som mål å ville undringen til livs – gjennom alltid å søke løsninger og uttømmende svar. Det er her han peker på et viktig alternativ: at undringen *i seg selv* har verdi som fullgod erfaring. En erfaring som gjerne er uavhengig av hva man vet eller kan forklare, og som igjen innebærer en erkjennelse av selve undringens betydning og det å bli latt i undring (Malpas 2012).

Mye kan selvsagt sies om dette, men jeg tror uansett at en stor del av arkeologiens magi og fortryllelse - hvorfor den appellerer så sterkt til oss - ligger nettopp i dette sanselige spekteret av opplevelser, forundring og undring Dette «ekstra» som fornuften vil bli av med. Øyeblikkene av undring over hva dette er, over hva som har skjedd, og over de funnene som viste seg akkurat her, uten nødvendigvis å kreve konkluderende løsninger eller svar. Dette handler ikke om å kaste fortolkninger og forklaringer på båten. Og det er heller ikke nødvendigvis slik at dess mer vi vet om noe, dess mindre berøres vi; at det å ha kunnskap om tingene minsker deres affektive kraft. I dag vet ethvert barn hvorfor en regnbue oppstår, og mange vet også at nordlyset har å gjøre med solvinder og elektriske partikler. Men å vite dette gjør ikke slutt på undringen disse fenomenene fortsetter å framkalle. Når nordlyset plutselig viser seg igjen, er underet tilbake - og kan ikke reduseres til det vi allerede vet.

Hein, Mart og de andre som gravde på Åsgarden sommeren 1985, visste godt at det de fant var spor av mesolittiske menneskers håndtering av flint. Men det forhindret dem ikke fra å (for)undre seg. Kanskje kan man hevde at det nettopp var på grunn av den viten

de hadde at opplevelsen ble så sterk? Og som bidro til følelsen av et slags fellesskap på tvers av årtusener, og at man på et vis sammen - fangstfolket og arkeologene - hadde funnet fram til dette stedet. I forlengelsen av det kan man kanskje også utfordre antagelsen om at emosjoner og sansing er blottet for fortolkende betydning. Om ikke annet kan slike egne erfaringer minne oss om hvilken betydning allmenne følelser som undring, glede eller frykt hadde også for fortidige mennesker, og hvordan de kan ha blitt berørt av de samme tingene og stedene som berører oss.

Det er heller ikke nødvendigvis noen motsetning mellom det å finne og det å finne ut. Også i det vitenskapelige arbeidet med å finne ut, ordne og analysere, er det rom for det emosjonelle og estetiske. For eksempel det å plutselig se en sammenheng, finne et mønster, er på mange vis også et funn eller en oppdagelse som gir opphav til forbløffelse, glede og begeistring. Hans Hildebrand, Oscar Montelius og Jan Petersen så ganske sikkert estetiske verdier i sine klassifikasjoner, og i de plansjene de fikk laget av typologiske serier, på samme vis som en matematiker kan se skjønnheten i en formel. Selv en teori, som også Thomas Kuhn var inne på, kan være estetisk tiltalende - ja, endatil vakker.

Figur 6. Tid for reunion? The Saqqaq-Dorset Band under en av sine legendariske opptredener i kjøkkenteltet på Illorsuup Nuua i 1995. Fra venstre Hein Bjerck (vanndunk), Jens Fog Jensen (trakt og grytelokk) og Lykke Johansen (vispebolle). (Blant andre medlemmer var Edward Flowers, Elisa Evaldsen, Maria Steenholdt, Ester Jensen, Tor Mikalsen og fotograf Bjørnar Olsen.)

Og kanskje bidrar til at vi er trofaste mot den lenger enn vi strengt tatt burde?

Undringens trøst

Det er uunnngåelig. Etter hvert som man eldes erkjenner man at det er stadig flere ting man ikke vil få gjort, steder man ikke vil rekke å se eller komme tilbake til. Lujávri, Virdnejávri, Vaida-Guba, Dalnie Zelentsy, Bolshoy Zayatsky, Skálar og Eyri, bare for å nevne noen få, har alle det til felles at sist gang jeg besøkte dem, trolig også var den siste. Vinterboplassen ved Cuonni'jokk vil ganske sikkert få ligge i fred, og hva som ellers skjuler seg i mangeromstuftene i Skonsvika, Kongshavn og Løkvika, blir det nok opp til andre å oppdage.

Et raskt skrantende håp om retur gjelder nok også mange av de stedene hvor vi har vært og arbeidet sammen, Hein. Det blir neppe noen flere seine kvelder på taket av hotell Tulipan, og sjansen for at vi legger

ut på nye heftige båtturer langs Saqqarleq strender for å gjense den ultimate Saqqaq-boplassen på Nieurtussannguaq, er vel heller beskjeden. Det samme gjelder nok Kuup Qallersaa og Tupersui,² om vi i det hele tatt hadde overlevd nok en halsbrekkende passering av tidevannsstrømmen ved Nivaq. Og det skulle overraske meg mye om nattefreden på Illorsuup Nuua skulle bli brutt av et siste gig fra plast-, etno- og metallgruppen *The Saqqaq-Dorset Band* – noe Brink nok hadde satt stor pris på («I hate you!»).

Men selv om vi heller ikke får sett den fantastiske Dorset-teltringen vi fant på Kangerlussorissunnguup Kangia i den ytre delen av Saqqarleq en overskyet lørdags ettermiddag i begynnelsen av juli 1995, den med verdens mest perfekte midtgangs-ildsted, får trøsten være at vi uansett kan undre oss over den. Over at den fantes, over tingene den gjemte på, og over de liv som ble levd der og på de andre stedene vi fikk lov å besøke en fantastisk sommer for mer enn tretti år siden.

LITTERATUR

- Andersson, K. 2024. *Unna Sájuvva - en skändad samisk offerplats*. Stockholm: Vulkan forlag.
- Andreassen, E., Bjerck, H.B. og B. Olsen. 2010. *Persistent memories. Pyramiden – a Soviet mining town in the High Arctic*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Bjerck, H.B. 2022. *Archaeology at Home. Notes on Things, Life and Time*. Sheffield: Equinox Publishing.
- Bjerck, H.B. 2014. My Father's Things. I: Olsen, B. og P. Pétursdóttir (red.), *Ruin Memories: Materiality, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*. London: Routledge.
- Bjerck, H.B. 2016. Brannstasjon i bakspeilet. Samtidsarkeologiske betraktninger under avviklingen av Sentrum Brannstasjon i Trondheim våren 2015. *Primitive tider* 18, s. 267–284.
- Bjerck, H.B. 2018. Søpla til Bob Dylan og en kaviartube fra Kings Bay – om tingenes vitnesbyrd. *Spor* 1, s. 5–9.
- Bjerck, H.B. og E. Andreassen 2020. Arrpleien i Regjeringskvartalet og VGs terrorskadde avispanel: Hendelsesvitne eller relikvie? I: A. Gjelsvik (red.), *Bearbeidelser. 22. juli i ord og bilder*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjerck, H.B. og E. Andreassen 2025. Managing Scars of Terror in Norway's Government Quarter and the Shifting Memory Values of VG's Newspaper Panel. I: Olsen, B. J., Farstadvoll, S. og G. Godin (red.), *Unruly Heritage: Archaeologies of the Anthropocene*. London: Bloomsbury.
- Malpas, J. 2012. *Heidegger and the Thinking of Place: Explorations in the Topology of Being*, Cambridge (MA): MIT Press.
- Olsen, B. 1998. Saqqaq housing and settlement in southern Disco Bay, West Greenland. *Acta Borealia* 15/2, s. 81–128.
- Olsen, B. og P. Pétursdóttir (red.) 2014. *Ruin Memories: Materiality, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*. London: Routledge.
- Olsen, B., Burström, M., DeSilvey, C. og P. Pétursdóttir (red.) 2021. *After discourse: Things, affects, ethics*. Abingdon og New York: Routledge.
- Olsen, B.J., Farstadvoll, S. og G. Godin (red.). 2024. *Unruly Heritage: Archaeologies of the Anthropocene*. London: Bloomsbury.
- Shetelig, H. 1910. Arkeologien i nutiden. *Samtiden. Tidskrift for politik, litteratur og samfundsspørsmål* 21, s. 470–476.
- Thomas, D.H. 1989. *Archaeology*. 2. utgave. Fort Worth (TX): Holt, Rinehart, and Winston.

2 For undersøkelsene i Vest-Grønland, se Olsen 1998.